

માહિતીનું નિયમન

3.1 પ્રતિનિધિ મૂલ્યો (Representative Values)

તમે સરેરાશ શબ્દથી પરિચિત હશો જ તથા તમારા રોજિંદા જીવનમાં સરેરાશ શબ્દ સાથે સંકળાયેલ નીચે લખેલા વિધાનો ચોક્કસ સાંભળ્યાં કે વાંચ્યાં હશે :

- ઈશા દરરોજ સરેરાશ 5 કલાકનો સમય પોતાના અભ્યાસ માટે ફાળવે છે.
- વર્ષના આ સમય દરમિયાન સરેરાશ તાપમાન 40 ડિગ્રી સેલ્સિયસ છે.
- મારા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓની સરેરાશ ઉંમર 12 વર્ષ છે.
- એક શાળામાં વાર્ષિક પરીક્ષા સમયે વિદ્યાર્થીઓની સરેરાશ હાજરી 98 ટકા હતી.

આ પ્રકારનાં ઘણાં વિધાનો થઈ શકે છે. ઉપર આપેલાં વિધાનો વિશે વિચારો.

શું આપ વિચારો છો કે પહેલા વિધાનમાં દર્શાવેલ વિદ્યાર્થી દરરોજ બરાબર 5 કલાક ભણે છે ? અથવા શું કોઈ ચોક્કસ સમયે દર્શાવેલ સ્થળનું તાપમાન કાયમ 40 ડિગ્રી રહે છે ? અથવા શું વર્ગના દરેક વિદ્યાર્થીની ઉંમર 12 વર્ષ છે ? સ્પષ્ટ છે કે 'ના'.

તો આ વિધાનો તમને શું દર્શાવે છે ? સરેરાશથી આપણે સમજીએ છીએ કે ઈશા દરરોજ સામાન્ય રીતે 5 કલાક ભણે છે. કોઈ દિવસ તે 5 કલાકથી ઓછા કલાક ભણે છે અને કેટલાક દિવસ 5થી વધુ કલાક ભણે છે.

આ રીતે, 40 ડિગ્રી સેલ્સિયસ સરેરાશ તાપમાનનો અર્થ એ છે કે વર્ષના તે સમયે તાપમાન 40° ડિગ્રી સેલ્સિયસની આસપાસ રહે છે, ક્યારેક તે 40°C થી ઓછું રહે છે અને ક્યારેક તે 40°C થી વધુ રહે છે. આ રીતે, આપણે એ અનુભવ કરી શકીએ કે સરેરાશ એક એવી સંખ્યા છે કે જે અવલોકનો અથવા માહિતીના સમૂહની મધ્યવર્તી સ્થિતિ દર્શાવે છે. કારણ કે સરેરાશ એ સૌથી વધારે તથા સૌથી ઓછું મૂલ્ય દર્શાવતી માહિતીની વચ્ચે હોય છે. એટલા માટે આપણે કહી શકીએ કે સરેરાશ એ માહિતીના સમૂહની મધ્યવર્તી સ્થિતિ છે. જુદા જુદા પ્રકારની માહિતીને સમજવા માટે જુદા જુદા પ્રકારના પ્રતિનિધિ મૂલ્ય કે કેન્દ્રવર્તી માપની જરૂર પડે છે. તેમાંનું એક પ્રતિનિધિ માપ અંકગણિતીય સરાસરી (મધ્યક-mean) છે. પ્રકરણના પાછળના ભાગમાં આપણે બીજા પ્રતિનિધિ માપનો અભ્યાસ કરીશું.

3.2 અંકગણિતીય સરાસરી (Arithmetic Mean)

માહિતીના એક સમૂહ માટે મહત્તમ ઉપયોગમાં લેવાતું એક પ્રતિનિધિ માપ અંકગણિતીય સરાસરી છે. તેને સારી રીતે સમજવા માટે આવો નીચેનું એક ઉદાહરણ સમજીએ.

બે વાસણમાં કમશ: 20 લિટર અને 60 લિટર દૂધ છે. હવે જો બંને વાસણમાં એક સરખું દૂધ રાખવામાં આવે તો પ્રત્યેક વાસણમાં કેટલું દૂધ હશે ?

જ્યારે આપણે આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ ત્યારે આપણને અંકગણિતીય સરાસરી શોધવાથી જવાબ મળી શકે.

ઉપરની સ્થિતિમાં સરાસરી અથવા અંકગણિતીય સરાસરી

$$= \frac{\text{દૂધનો કુલ જથ્થો (quantity)}}{\text{વાસણની સંખ્યા}} = \frac{20+60}{2} \text{ લિટર} = 40 \text{ લિટર}$$

આ રીતે દરેક વાસણમાં 40 લિટર દૂધ હશે.

સરાસરી અથવા અંકગણિતીય સરાસરી (A.M.) અથવા સામાન્ય સરાસરીને નીચે લખ્યા પ્રમાણે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે.

$$\text{સરાસરી} = \frac{\text{બધાં અવલોકનો (observations)નો સરવાળો}}{\text{અવલોકનોની સંખ્યા}}$$

નીચે આપેલાં ઉદાહરણો જુઓ.

ઉદાહરણ 1 આશિષ સતત ત્રણ દિવસ ક્રમશઃ 4 કલાક, 5 કલાક અને 3 કલાક અભ્યાસ કરે છે. તો તેનો દરરોજ અભ્યાસનો સરાસરી સમય કેટલો હશે ?

ઉકેલ આશિષનો સરેરાશ અભ્યાસનો સમય

$$= \frac{\text{અભ્યાસ માટે ફાળવેલો કુલ સમય}}{\text{અભ્યાસ કરેલ દિવસોની સંખ્યા}} = \frac{4+5+3}{3} \text{ કલાક} = 4 \text{ કલાક પ્રતિ દિવસ}$$

આમ, આપણે કહી શકીએ કે આશિષ 4 કલાકની સરેરાશથી અભ્યાસ કરે છે.

ઉદાહરણ 2 એક બેટ્સમેને 6 દાવમાં નીચે પ્રમાણે રન બનાવ્યા, તો એક દાવમાં તેના દ્વારા બનાવવામાં આવેલા રનની સરાસરી શોધો.

$$36, 35, 50, 46, 60, 55$$

ઉકેલ કુલ રન = $36 + 35 + 50 + 46 + 60 + 55 = 282$

સરાસરી શોધવા માટે આપણે બધાં અવલોકનોનો સરવાળો શોધી તેને અવલોકનોની કુલ સંખ્યા વડે ભાગીએ છીએ.

આમ, આ સ્થિતિમાં સરાસરી = $\frac{282}{6} = 47$. આમ, એક દાવમાં તેના દ્વારા બનાવવામાં આવેલા રનની સરાસરી 47 છે.

પ્રયત્ન કરો

આખા અઠવાડિયા દરમિયાન તમારા ભણવાના કલાકની સરાસરી તમે કેવી રીતે શોધી શકશો ?

વિચારો, ચર્ચા કરો અને લખો.

ઉપરોક્ત ઉદાહરણોમાં આપેલ માહિતીને ગણતરીમાં લો તથા નીચેના વિશે વિચારો.

- શું સરાસરી દરેક અવલોકનથી મોટી છે ?
- શું સરાસરી દરેક અવલોકનથી નાની છે ?

તમારા મિત્ર સાથે ચર્ચા કરો. આ પ્રકારનું બીજું એક ઉદાહરણ બનાવો અને આ જ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો: તમે શોધી શકશો કે સરાસરી એ મહત્તમ અને લઘુત્તમ અવલોકનોની વચ્ચે આવેલી છે. વિશેષ રીતે બે સંખ્યાઓની સરાસરી, તે બે સંખ્યાઓની વચ્ચે આવેલી હોય છે.

ઉદાહરણ તરીકે 5 અને 11 ની સરાસરી $\frac{5+11}{2} = 8$ છે. જે 5 અને 11 ની વચ્ચે આવેલી છે.

આ વિચારનો ઉપયોગ કરી તમે બતાવી શકશો કે બે ભિન્ન અપૂર્ણાંક સંખ્યાઓની વચ્ચે ઘણી બધી અપૂર્ણાંક સંખ્યાઓ (જેટલી ઈચ્છો તેટલી) આવેલી છે.

ઉદાહરણ તરીકે $\frac{1}{2}$ તથા $\frac{1}{4}$ ની વચ્ચે તમને તેની સરાસરી $\frac{\frac{1}{2} + \frac{1}{4}}{2} = \frac{3}{8}$ મળશે. વળી, તમને $\frac{1}{2}$ અને $\frac{3}{8}$ ની વચ્ચે તેમની સરાસરી $\frac{7}{16}$ મળશે વગેરે.

પ્રયત્ન કરો

1. એક અઠવાડિયા દરમિયાનના તમારા ઊંઘવાના કલાકની સરાસરી શોધો.
2. $\frac{1}{2}$ અને $\frac{1}{3}$ વચ્ચેની ઓછામાં ઓછી 5 સંખ્યા શોધો.

3.2.1 વિસ્તાર (Range)

મહત્તમ (highest) અને લઘુત્તમ (lowest) અવલોકનોના તફાવતથી આપણને અવલોકનોના વિસ્તારનો ખ્યાલ આવે છે. તેને મહત્તમ અવલોકનમાંથી લઘુત્તમ અવલોકનની બાદબાકી કરી શોધી શકાય. આપણે આ પરિણામને અવલોકનોનો વિસ્તાર કહીશું. નીચેનું ઉદાહરણ જુઓ :

ઉદાહરણ 3 એક શાળાના 10 શિક્ષકોની વર્ષમાં ઉંમર નીચે મુજબ છે :

32, 41, 28, 54, 35, 26, 23, 33, 38, 40

- (i) સૌથી વધુ ઉંમરવાળા તથા સૌથી ઓછી ઉંમરવાળા શિક્ષકની ઉંમર કેટલી છે ?
- (ii) શિક્ષકોની ઉંમરનો વિસ્તાર કયો છે ?
- (iii) આ શિક્ષકોની સરાસરી ઉંમર કેટલી છે ?

ઉકેલ

- (i) ઉંમરને ચઢતા ક્રમમાં ગોઠવતાં આપણને મળે છે

23, 26, 28, 32, 33, 35, 38, 40, 41, 54

આપણે જાણી શકીએ છીએ કે મહત્તમ ઉંમરવાળા શિક્ષકની ઉંમર 54 વર્ષ છે તથા લઘુત્તમ ઉંમરવાળા શિક્ષકની ઉંમર 23 વર્ષ છે.

- (ii) શિક્ષકોની ઉંમરનો વિસ્તાર = (54 – 23) વર્ષ = 31 વર્ષ
- (iii) શિક્ષકોની ઉંમરની સરાસરી

$$= \frac{23 + 26 + 28 + 32 + 33 + 35 + 38 + 40 + 41 + 54}{10} \text{ વર્ષ}$$

$$= \frac{350}{10} = 35 \text{ વર્ષ}$$

સ્વાધ્યાય 3.1

1. તમારા વર્ગના કોઈ પણ દશ વિદ્યાર્થીઓની ઊંચાઈનો વિસ્તાર શોધો.
2. કોઈ એક વર્ગના મૂલ્યાંકનમાં મેળવેલ ગુણને કોષ્ટકમાં દર્શાવો.
4, 6, 7, 5, 3, 5, 4, 5, 2, 6, 2, 5, 1, 9, 6, 5, 8, 4, 6, 7
(i) સૌથી વધારે ગુણ કેટલા છે ? (ii) સૌથી ઓછા ગુણ કેટલા છે ?
(iii) માહિતીનો વિસ્તાર શો છે ? (iv) અંકગણિતીય સરાસરી શોધો.
3. પ્રથમ 5 પૂર્ણ સંખ્યાઓની સરાસરી શોધો.
4. એક ક્રિકેટરે 8 દાવમાં નીચે મુજબ રન (સ્કોર-score) બનાવ્યા :
58, 76, 40, 35, 46, 45, 0, 100.
તો તેનો સરાસરી સ્કોર (રન) શોધો.
5. નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક દરેક ખેલાડીએ ચાર રમતમાં મેળવેલા અંક દર્શાવે છે :

ખેલાડી	રમત 1	રમત 2	રમત 3	રમત 4
A	14	16	10	10
B	0	8	6	4
C	8	11	રમ્યા નહિ	13

- નીચે આપેલા પ્રશ્નોના જવાબ આપો.
- (i) દરેક રમતમાં A વડે મેળવેલ અંકની સરાસરી શોધો.
 - (ii) દરેક રમતમાં C વડે કરાયેલ રનનો સરાસરી અંક જાણવા માટે તમે કુલ સંખ્યાને 3 વડે ભાગશો કે 4 વડે ? શા માટે ?
 - (iii) B ચારેય રમતમાં રમ્યો છે. તમે તેની સરાસરી કેવી રીતે શોધશો ?
 - (iv) કોનો દેખાવ સૌથી સારો છે ?
6. વિજ્ઞાનની એક ક્સોટીમાં વિદ્યાર્થીઓના એક સમૂહ (group) પ્રાપ્ત કરેલ ગુણ (100 માંથી) 85, 76, 90, 85, 39, 48, 56, 95, 81 અને 75 છે.
(i) વિદ્યાર્થીઓએ મેળવેલ સૌથી વધુ અને સૌથી ઓછા ગુણ
(ii) મેળવેલા ગુણનો વિસ્તાર
(iii) સમૂહ દ્વારા મેળવાયેલા ગુણની સરાસરી શોધો.
 7. સળંગ છ વર્ષોમાં એક શાળામાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે હતી :
1555, 1670, 1750, 2013, 2540 અને 2820.
આ સમયગાળા દરમિયાન શાળાના વિદ્યાર્થીઓની સરાસરી સંખ્યા શોધો.

8. એક શહેરમાં કોઈ ચોક્કસ અઠવાડિયામાં પડેલ વરસાદ (મિમીમાં) નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે નોંધવામાં આવ્યો છે :

દિવસ	સોમવાર	મંગળવાર	બુધવાર	ગુરુવાર	શુક્રવાર	શનિવાર	રવિવાર
વરસાદ (મિમી)	0.0	12.2	2.1	0.0	20.5	5.5	1.0

- ઉપરની માહિતીને આધારે વરસાદનો વિસ્તાર શોધો.
- આ અઠવાડિયામાં પડેલ વરસાદની સરાસરી શોધો.
- કેટલા દિવસોમાં વરસાદ સરાસરી વરસાદ કરતાં ઓછો પડ્યો છે ?

9. 10 છોકરીઓની ઊંચાઈ સેમીમાં માપવામાં આવી અને નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે પરિણામ મળેલ છે :

135, 150, 139, 128, 151, 132, 146, 149, 143, 141

- સૌથી વધુ ઊંચાઈ ધરાવતી છોકરીની ઊંચાઈ કેટલી છે ?
- સૌથી ઓછી ઊંચાઈ ધરાવતી છોકરીની ઊંચાઈ કેટલી છે ?
- આ માહિતીનો વિસ્તાર કેટલો છે ?
- છોકરીઓની સરાસરી ઊંચાઈ કેટલી છે ?
- કેટલી છોકરીઓની ઊંચાઈ સરાસરી ઊંચાઈ કરતાં વધુ છે ?

3.3 બહુલક (Mode)

સરાસરી જ કેવળ મધ્યવર્તી સ્થિતિનું માપ (measure of central tendency) કે પ્રતિનિધિ માપ નથી. જુદા જુદા પ્રકારની જરૂરિયાત અનુસાર બીજા મધ્યવર્તી સ્થિતિના માપનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

નીચે આપેલ ઉદાહરણ જુઓ :

જુદાં જુદાં માપના શર્ટની અઠવાડિક (weekly) માંગ જાણવા માટે એક દુકાનદાર 90 સેમી, 95 સેમી, 100 સેમી, 105 સેમી અને 110 સેમી માપનાં શર્ટ વેચવાનો રેકોર્ડ રાખે છે. એક સપ્તાહનો રેકોર્ડ આ પ્રકારે છે :

માપ (સેમીમાં)	90 સેમી	95 સેમી	100 સેમી	105 સેમી	110 સેમી	કુલ
વેચવામાં આવેલ શર્ટની સંખ્યા	8	22	32	37	6	105

જો વેચવામાં આવેલાં શર્ટની સંખ્યાની સરાસરી શોધીએ, તો શું તમને લાગે છે કે તે નિર્ણય લઈ શકશે કે કયા માપનાં શર્ટ સ્ટોક (stock)માં રાખવામાં આવે ?

$$\text{વેચવામાં આવેલાં શર્ટની સરાસરી} = \frac{\text{વેચવામાં આવેલાં કુલ શર્ટ}}{\text{જુદાં જુદાં માપના શર્ટની સંખ્યા}} = \frac{105}{5} = 21$$

શું તે દરેક માપનાં 21 શર્ટ રાખશે ? જો તે આમ કરે તો તે શું તેના ગ્રાહકોની જરૂરિયાત પૂરી કરી શકશે ?

ઉપરનો રેકોર્ડ જોઈને દુકાનદાર 95 સેમી, 100 સેમી અને 105 સેમી માપના શર્ટ મંગાવવાનો નિર્ણય લે છે. તૈયાર કપડાં વેચનાર અન્ય માપનાં શર્ટ ખરીદવાનો નિર્ણય તેના ઓછા ખરીદદારો જોઈને મોઠું રાખે છે.

બીજું એક ઉદાહરણ જુઓ :

તૈયાર કપડાં વેચનાર એક દુકાનદાર કહે છે કે મારા વડે વેચવામાં આવેલ શર્ટનું પ્રચલિત માપ (popular size) 90 સેમી હતું.

જુઓ કે અહીં પણ દુકાનદારની રુચિ જુદા જુદા માપના વેચવામાં આવેલ શર્ટની સંખ્યામાં છે. તેમ છતાં તે શર્ટના તે માપને જુએ છે કે જે સૌથી વધુ વેચાય છે. તે માહિતીનું બીજું એક પ્રતિનિધિ માપ (representative value) છે. સૌથી વધારે વેચાણ 90 સેમી માપના શર્ટનું છે. આ પ્રતિનિધિ માપને આપેલ માહિતીનો બહુલક કહે છે.

આપેલાં અવલોકનોના સમૂહમાંથી સૌથી વધારે વખત આવનાર અવલોકનને તે સમૂહનો બહુલક કહેવાય.

ઉદાહરણ 4 નીચે આપેલી સંખ્યાઓનો બહુલક શોધો.

1, 1, 2, 4, 3, 2, 1, 2, 2, 4

ઉકેલ આપેલી સંખ્યાઓમાંથી સમાન મૂલ્યવાળી સંખ્યાઓ સાથે ગોઠવતાં,

1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 3, 4, 4

આપેલી માહિતીનો બહુલક 2 છે, કારણ કે બીજા અવલોકનોની સરખામણીમાં તે વધુ વખત આવે છે.

3.3.1 વિસ્તૃત મહિતીનો બહુલક (Mode of Large Data)

જ્યારે અવલોકનોની સંખ્યા વિસ્તૃત હોય તો તેમને સમાન મૂલ્યવાળા અવલોકનના રૂપમાં વ્યવસ્થિત ગોઠવવું અને પછી તેને ગણવું એટલું સરળ નથી હોતું. આવી સ્થિતિમાં આપણે માહિતીને કોષ્ટકમાં ગોઠવીએ છીએ જે આપણે આગળના ધોરણમાં ભણી ગયાં છીએ. માહિતીનું કોષ્ટક બનાવવાનું કાર્ય આવૃત્તિ ચિહ્નથી શરૂ કરી અવલોકનોની આવૃત્તિ શોધી પૂરું કરવામાં આવે છે.

પ્રયત્ન કરો

નીચેનાનો બહુલક શોધો

(i) 2, 6, 5, 3, 0, 3, 4, 3, 2, 4, 5, 2, 4

(ii) 2, 14, 16, 12, 14, 14,
16, 14, 10, 14, 18, 14

નીચેનું ઉદાહરણ જુઓ :

ઉદાહરણ 5 નીચે ફૂટબોલની એક લીગ (league)માં બે ટીમના ગોલના તફાવતની માહિતી દર્શાવવામાં આવેલ છે.

1, 3, 2, 5, 1, 4, 6, 2, 5, 2, 2, 2, 4, 1, 2, 3, 1, 1, 2, 3, 2,
6, 4, 3, 2, 1, 1, 4, 2, 1, 5, 3, 3, 2, 3, 2, 4, 2, 1, 2

આ માહિતીનો બહુલક શોધો :

ઉકેલ ચાલો આપણે, આ આંકડાઓને કોષ્ટકના સ્વરૂપ (tabular form) માં ગોઠવીએ.

ગોલનો તફાવત	આવૃત્તિ ચિહ્ન (Tally marks)	મેચની સંખ્યા
1		9
2		14
3		7
4		5
5		3
6		2
	કુલ	40

આ કોષ્ટક જોઈને આપણે ઝડપથી કહી શકીએ છીએ કે બહુલક 2 છે. કારણ કે 2 સૌથી વધુ વખત આવે છે. આમ, મોટા ભાગની રમત 2 ગોલ (goals)ના અંતરથી જીતી શકાઈ છે.

વિચારો, ચર્ચા કરો અને લખો

શું આપેલા માહિતીસમૂહ (group of data)ને એક કરતાં વધુ બહુલક હોઈ શકે ?

ઉદાહરણ 6 નીચેની સંખ્યાઓનો બહુલક શોધો. 2, 2, 2, 3, 3, 4, 5, 5, 5, 6, 6, 8

ઉકેલ અહીં, 2 અને 5 બંને ત્રણ વખત આવે છે. તેથી તે બંને માહિતીના બહુલક છે.

આ કરો

1. તમારા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓની ઉંમર વર્ષમાં લખો. તેને કોષ્ટકમાં ગોઠવી બહુલક શોધો.
2. તમારા સહાધ્યાયીઓની ઊંચાઈ સેન્ટિમીટરમાં માપો અને તેનો બહુલક શોધો.

પ્રયત્ન કરો

1. નીચેની માહિતીનો બહુલક શોધો :

12, 14, 12, 16, 15, 13, 14, 18, 19, 12, 14, 15, 16, 15, 16, 16, 15,
17, 13, 16, 16, 15, 15, 13, 15, 17, 15, 14, 15, 13, 15, 14

2. નીચે 25 બાળકોની ઊંચાઈ (સેમીમાં) આપેલ છે :

168, 165, 163, 160, 163, 161, 162, 164, 163, 162, 164, 163, 160, 163, 160,
165, 163, 162, 163, 164, 163, 160, 165, 163, 162

તેમની ઊંચાઈનો બહુલક કેટલો હશે ? અહીંયા બહુલકથી આપણે શું સમજીએ છીએ ?

સરાસરી આપણને બધાં જ અવલોકનોની સરેરાશ આપે છે, જ્યારે બહુલક એ માહિતીમાં સહુથી વધુ વખત આવતાં અવલોકનને દર્શાવે છે.

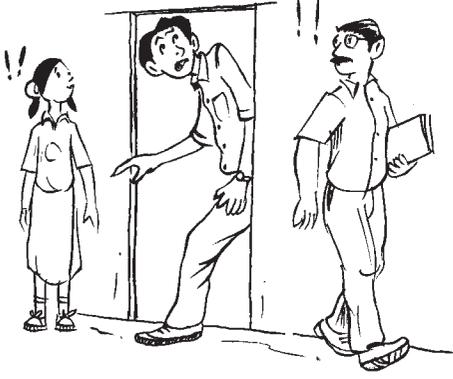
આવો, નીચે આપેલાં ઉદાહરણો અંગે વિચારીએ.

- (a) તમારે એક જમણવારમાં આમંત્રિત 25 વ્યક્તિઓ માટે જરૂરી રોટલીની સંખ્યા અંગે નિર્ણય લેવાનો છે.
- (b) શર્ટ વેચવાવાળા દુકાનદારે ફરીથી સ્ટોક ભરવાનો નિર્ણય કરવાનો છે.
- (c) આપણે આપણા ઘર માટે જરૂરી દરવાજાની ઊંચાઈ જાણવી છે.
- (d) પિક્નિક પર જતી વખતે, જો દરેક માટે માત્ર એક જ ફળ ખરીદવાનું હોય, તો આપણને કયું ફળ મળશે ?

આમાંથી કઈ પરિસ્થિતિ (situation) માં આપણે બહુલકનો બહુ જ સારી રીતે ઉપયોગ કરી શકીશું ?

પહેલા વિધાન (statement) પર વિચાર કરીએ. ધારો કે દરેક વ્યક્તિ માટે જરૂરી રોટલીની સંખ્યા 2, 3, 2, 3, 2, 1, 2, 3, 2, 2, 4, 2, 2, 3, 2, 4, 4, 2, 3, 2, 4, 2, 4, 3, 5 છે.

આ અવલોકનોનો બહુલક 2 રોટલી છે. જો આપણે બહુલકનો પ્રતિનિધિ મૂલ્યના સ્વરૂપમાં ઉપયોગ કરીએ તો આપણને પ્રત્યેક વ્યક્તિની 2 રોટલી પ્રમાણે 25 વ્યક્તિ માટે 50 રોટલીની જરૂર પડે, પરંતુ કુલ રોટલી બધા વ્યક્તિઓ માટે પૂરતી નથી. શું અહીં સરાસરી યોગ્ય પ્રતિનિધિમાપ છે ?

ત્રીજા વિધાન માટે દરવાજાની ઊંચાઈ એ વ્યક્તિઓ સાથે સંબંધ ધરાવે છે કે જે તેનો ઉપયોગ કરે છે. ધારો કે 5 બાળકો અને 4 પુખ્ત વયના લોકો તેનો ઉપયોગ કરે છે. 5 બાળકોમાંથી દરેકની ઊંચાઈ 135 સેમીની આસપાસ છે. ઊંચાઈનો બહુલક 135 સેમી છે. શું આપણે એક એવો દરવાજો લેવો જોઈએ કે જેની ઊંચાઈ 144 સેમી હોય ? શું પુખ્તવયના બધા લોકો આ દરવાજામાંથી પસાર થઈ શકશે ? એ સ્પષ્ટ છે કે આ માહિતી માટે બહુલક એ યોગ્ય પ્રતિનિધિ માપ નથી. શું અહીં સરાસરી એ એક યોગ્ય પ્રતિનિધિ માપ છે ?

શા માટે નહીં ? દરવાજાની ઊંચાઈ વિશે નિર્ણય લેવા માટે કયા પ્રતિનિધિ માપનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ ?

આ પ્રકારે બાકીનાં વિધાનોનું વિશ્લેષણ (analyse) કરો અને આ સ્થિતિ માટે ઉપયોગી પ્રતિનિધિ માપ શોધી કાઢો.

પ્રયત્ન કરો

તમારા મિત્રો સાથે ચર્ચા કરો અને જવાબ આપો

- એવી બે સ્થિતિ આપો કે જ્યાં સરાસરીનો યોગ્ય પ્રતિનિધિ મૂલ્યના સ્વરૂપે ઉપયોગ થતો હોય.
- એવી બે સ્થિતિ આપો કે જેમાં બહુલકનો યોગ્ય પ્રતિનિધિ મૂલ્યના સ્વરૂપે ઉપયોગ થતો હોય.

3.4 મધ્યસ્થ (Median)

આપણે જોઈ ગયાં કે કેટલીક પરિસ્થિતિમાં અંકગણિતીય સરાસરી એ મધ્યવર્તી સ્થિતિનું એક યોગ્ય માપ છે. તથા કેટલીક પરિસ્થિતિમાં મધ્યવર્તી સ્થિતિનું યોગ્ય માપ બહુલક છે.

ચાલો, હવે એક ઉદાહરણ જોઈએ. 17 વિદ્યાર્થીઓના એક સમૂહના દરેક વિદ્યાર્થીની ઊંચાઈ (સેમીમાં) નીચે આપેલ છે : 106, 110, 123, 125, 117, 120, 112, 115, 110, 120, 115, 102, 115, 115, 109, 115, 101.

રમતના શિક્ષક વર્ગને એવા બે સમૂહમાં વિભાજિત કરવા માગે છે કે દરેક સમૂહમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સરખી હોય તથા એક સમૂહના વિદ્યાર્થીઓની ઊંચાઈ એક ચોક્કસ ઊંચાઈથી ઓછી હોય અને બીજા સમૂહના વિદ્યાર્થીઓની ઊંચાઈ આ ચોક્કસ ઊંચાઈ કરતાં વધુ હોય. તે આવું કેવી રીતે કરશે ? આવો, તેની પાસે જુદા જુદા વિકલ્પો છે તે જોઈએ.

(i) તે સરાસરી શોધશે :

$$\text{સરાસરી} = \frac{106+110+123+125+117+120+112+115+110+120+115+102+115+115+109+115+101}{17}$$

$$= \frac{1930}{17} = 113.5$$

તેથી, જો શિક્ષક વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને એવા બે સમૂહમાં વિભાજિત કરે કે જેમાંથી એક સમૂહમાં સરાસરી ઊંચાઈથી ઓછી ઊંચાઈવાળા અને બીજા સમૂહમાં સરાસરી ઊંચાઈથી વધુ ઊંચાઈવાળા વિદ્યાર્થીઓ હોય, તો એ સમૂહ અસમાન સંખ્યાના થશે. કારણ કે એકમાં 7 સભ્ય અને બીજામાં 10 સભ્ય થશે.

(ii) તેની પાસે બીજો વિકલ્પ છે કે તે બહુલક શોધે. સૌથી વધારેવાર આવતું અવલોકન 115 સેમી છે જેને બહુલક તરીકે લેવામાં આવશે.

અહીં 7 વિદ્યાર્થીઓ બહુલકથી ઓછી અને 10 વિદ્યાર્થીઓ બહુલક જેટલી કે તેથી વધુ ઊંચાઈ ધરાવનાર છે અને તેથી આપણે સમૂહને બે સરખા ભાગમાં વિભાજિત કરી શકીએ નહિ.

એટલા માટે ચાલો, વધુ એક પ્રતિનિધિ માપ અથવા મધ્યવર્તી સ્થિતિના માપ વિષે વિચારીએ. આ કરવા માટે આપણે વિદ્યાર્થીઓની આપેલી ઊંચાઈ (સેમીમાં) જોઈએ અને તેને ચડતા ક્રમ (ascending order)માં ગોઠવતાં નીચે પ્રમાણેના અવલોકન થશે :

101, 102, 106, 109, 110, 110, 112, 115, 115, 115, 115, 115, 117, 120, 120, 123, 125

અહીં આ માહિતીની મધ્યમાં આવતી કિંમત 115 છે, કારણ કે આ કિંમત વિદ્યાર્થીઓને બે સમાન સમૂહમાં વિભાજિત કરે છે કે જેમાંથી દરેકમાં 8 વિદ્યાર્થીઓ હોય. આ કિંમતને **મધ્યસ્થ** કહે છે. મધ્યસ્થ એવું માપ દર્શાવે છે કે જે માહિતીમાં મધ્યમાં આવેલું હોય (જ્યારે ગોઠવણી ચઢતા કે ઊતરતા ક્રમ (descending order)માં હોય) તથા અડધાં અવલોકનો તેનાથી વધારે હોય અને બીજા અડધાં તેનાથી નીચે હોય. રમતના શિક્ષક વચ્ચેના વિદ્યાર્થીને આ રમતના નિર્ણાયક બનાવી શકે છે.

અહીં આપણે ફક્ત એવી સ્થિતિઓ લઈશું કે જ્યાં અવલોકનો એકી સંખ્યામાં હોય.

આ પ્રકારે આપેલ માહિતીને ચઢતા કે ઊતરતા ક્રમમાં ગોઠવ્યા પછી તેનું મધ્યમાં આવેલું અવલોકન આપણને મધ્યસ્થ આપે છે.

નોંધો કે સામાન્ય રીતે આપણને મધ્યસ્થ અને બહુલકનું મૂલ્ય સમાન ન પણ મળે.

આમ, આપણે કહી શકીશું કે સરાસરી, બહુલક અને મધ્યસ્થ એ એવી સંખ્યાઓ છે કે જે આપેલાં અવલોકનો અથવા સમૂહનું પ્રતિનિધિ મૂલ્ય છે. તે માહિતીના સૌથી વધારે અને સૌથી ઓછાં મૂલ્યોની વચ્ચે છે. તેને મધ્યવર્તી સ્થિતિનું માપ કહેવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ 7 આપેલી માહિતીનો મધ્યસ્થ શોધો : 24, 36, 46, 17, 18, 25, 35

ઉકેલ આપણે અવલોકનોને ચઢતા ક્રમમાં ગોઠવીશું તો આપણને 17, 18, 24, 25, 35, 36, 46 મળશે. મધ્યસ્થ એ વચ્ચેનું અવલોકન છે. તેથી 25 એ મધ્યસ્થ છે.

સ્વાધ્યાય 3.2

- ગણિતની એક પરીક્ષામાં (25 ગુણમાંથી) 15 વિદ્યાર્થીઓના ગુણ નીચે દર્શાવેલ છે :
19, 25, 23, 20, 9, 20, 15, 10, 5, 16, 25, 20, 24, 12, 20
આ માહિતીના બહુલક અને મધ્યસ્થ શોધો. આ બંને સમાન છે ?
- એક ક્રિકેટ મેચમાં 11 ખેલાડીઓએ બનાવેલ રન નીચે પ્રમાણે છે :
6, 15, 120, 50, 100, 80, 10, 15, 8, 10, 15
આ માહિતીના સરાસરી, બહુલક અને મધ્યસ્થ શોધો.
આ ત્રણેય સમાન છે ?
- એક વર્ગના 15 વિદ્યાર્થીઓનું વજન (weight) (કિગ્રામાં) નીચે મુજબ છે :
38, 42, 35, 37, 45, 50, 32, 43, 43, 40, 36, 38, 43, 38, 47
(i) આ માહિતીનો બહુલક અને મધ્યસ્થ શોધો.
(ii) શું એકથી વધુ બહુલક છે ?

4. નીચેની માહિતીનો બહુલક અને મધ્યસ્થ શોધો :
- 13, 16, 12, 14, 19, 12, 14, 13, 14
5. નીચેનાં વિધાનો સાચાં છે કે ખોટાં તે કહો.
- (i) બહુલક એ હંમેશાં માહિતીમાંની સંખ્યા હોય છે.
- (ii) સરાસરી એ માહિતીમાંની એક સંખ્યા હોય છે.
- (iii) મધ્યસ્થ એ હંમેશાં માહિતીમાંની એક સંખ્યા હોય છે.
- (iv) માહિતી 6, 4, 3, 8, 9, 12, 13, 9ની સરાસરી 9 છે.

3.5 જુદા જુદા હેતુઓ માટે લંબ આલેખનો ઉપયોગ

(Use of Bar Graph with Different Purpose)

આપણે ગયા વર્ષે શીખી ગયાં છીએ કે એકઠી કરેલ માહિતીને કેવી રીતે આવૃત્તિ વિતરણ કોષ્ટકમાં પહેલાં ગોઠવી અને પછી તે સૂચનાઓની દૃશ્ય (visual) રજૂઆત ચિત્રાલેખ (pictograph)માં કરવામાં આવે છે. આ માહિતીનો ઉપયોગ લંબઆલેખમાં પણ કરી શકાય. તેમજ લંબઆલેખ પરથી માહિતીનું તારણ કાઢી શકશો, તેમજ માહિતી વિશે જાણકારી પણ મેળવી શકશો. દાખલા તરીકે જો લંબ એ આવૃત્તિ (frequency) દર્શાવતો હોય, તો બહુલકનો લંબ સૌથી ઊંચો હશે.

3.5.1 પ્રમાણમાપ અથવા સ્કેલની પસંદગી કરવી (Choosing of Scale)

લંબ આલેખ સમાન પહોળાઈના લંબ દ્વારા અંકો દર્શાવે છે અને લંબની લંબાઈ, આવૃત્તિ અને પસંદ કરેલા પ્રમાણમાપ પર આધાર રાખે છે. લંબ આલેખમાં જો અવલોકનો એકમમાં દર્શાવેલ હોય તો એક અવલોકન માટે એક એકમ લંબાઈનું નિરૂપણ કરવું પડે છે. પણ જો 10 કે 100 અવલોકનો દર્શાવવાં હોય તો એક એકમ લંબાઈ 10 કે 100 અવલોકનોનું નિરૂપણ કરી શકે છે. આપેલા ઉદાહરણને સમજીએ.

ઉદાહરણ 8 શાળાના મકાનને રંગ કરવાનો નિર્ણય લેવા માટે ધોરણ 6 અને ધોરણ 7 ના 200 વિદ્યાર્થીઓને તેમના મનપસંદ રંગની પસંદગી કરવાનું કહેવામાં આવ્યું જેનું પરિણામ નીચેના કોષ્ટકમાં દર્શાવેલ છે. આપેલી માહિતીને લંબ આલેખ વડે દર્શાવો.

મનગમતો રંગ	લાલ	લીલો	વાદળી	પીળો	નારંગી
વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા	43	19	55	49	34

લંબ આલેખનો ઉપયોગ કરી નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો :

- (i) સૌથી વધુ પસંદ કરેલ રંગ કયો છે ?
- (ii) કયો રંગ સૌથી ઓછો પસંદ કરેલ છે ?
- (iii) કુલ કેટલા રંગ છે ? તે કયા કયા છે ?

ઉકેલ નીચે પ્રમાણે યોગ્ય પ્રમાણમાપ (scale) પસંદ કરો :

0 માપથી શરૂ કરો. સૌથી મોટું અવલોકન 55 છે. તેથી માપને 55 થી થોડું વધારે એટલે કે 60 પર સમાપ્ત કરો. અક્ષ (axis) પર 10ના વધારા પ્રમાણે સરખું વિભાજન કરો. તમે જોશો કે બધા જ લંબ 0 અને 60 વચ્ચે આવશે. આપણે પ્રમાણમાપ એ રીતે પસંદ કરીશું કે જેથી લંબાઈ 0 અને 60 વચ્ચે રહે. તે વધુ લાંબો પણ ન હોય કે ટૂંકો પણ નહિ. અહીં આપણે 10 વિદ્યાર્થીઓ માટે 1 એકમ (unit) લઈશું. પછી આપણે આકૃતિમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે લંબ આલેખ દોરીશું અને નામ આપીશું. લંબ આલેખ પરથી તારવી શકાય કે,

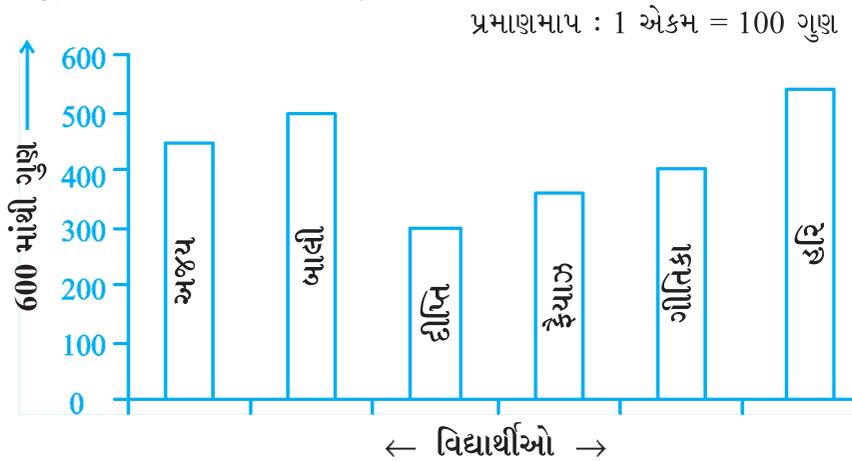
- વાદળી એ સૌથી વધુ પસંદ થયેલ રંગ છે. (કારણ કે વાદળી રંગનું નિરૂપણ (represent) કરતો લંબ સૌથી ઊંચો છે.)
- લીલો રંગ સૌથી ઓછો પસંદ થયેલ રંગ છે. (કારણ કે લીલા રંગનું નિરૂપણ કરતો લંબ સૌથી ટૂંકો છે.)
- અહીં 5 રંગ છે, તે લાલ, લીલો, વાદળી, પીળો અને નારંગી છે. (જે આડી રેખા પર દર્શાવેલ છે)

ઉદાહરણ 9 નીચેની માહિતી કોઈ એક ચોક્કસ વર્ગના 6 વિદ્યાર્થીઓએ મેળવેલ કુલ ગુણ (600 માંથી) દર્શાવે છે. આ માહિતીને લંબ આલેખ વડે દર્શાવો.

વિદ્યાર્થીઓ	અજય	બાલી	દિપ્તિ	ફૈયાઝ	ગીતિકા	હરિ
મેળવેલ ગુણ	450	500	300	360	400	540

ઉકેલ (i) યોગ્ય માપની પસંદગી માટે આપણે સરખા ભાગ પાડી 100નો વધારો લઈએ છીએ. આમ, એક એકમ 100 ગુણ દર્શાવે છે. (જો 10 ગુણ દર્શાવવા માટે 1 એકમની પસંદગી કરવામાં આવે તો શું મુશ્કેલી થશે ?)

(ii) હવે માહિતીને લંબ આલેખ વડે દર્શાવો.

દ્વિ-લંબ આલેખ દોરવા (Drawing Double Bar Graph)

નીચે બે શહેરો આબેરદીન અને મારગેટ માટે વર્ષના બારે મહિનાઓ દરમિયાન તડકો હોવાના સરેરાશ કલાક દર્શાવતી માહિતી એકઠી કરી છે. આ શહેરો દક્ષિણ ધ્રુવ (south pole)ની નજીક છે અને અહીં દરરોજ થોડા કલાક માટે જ તડકો રહે છે.

મારગેટમાં												
	જાન્યુ.	ફેબ્રુ.	માર્ચ	એપ્રિલ	મે	જૂન	જુલાઈ	ઓગસ્ટ	સપ્ટે.	ઓક્ટો.	નવે.	ડિસે.
તડકો હોય એવા સરેરાશ કલાક	2	$3\frac{1}{4}$	4	4	$7\frac{3}{4}$	8	$7\frac{1}{2}$	7	$6\frac{1}{4}$	6	4	2
આબેરદીનમાં												
	જાન્યુ.	ફેબ્રુ.	માર્ચ	એપ્રિલ	મે	જૂન	જુલાઈ	ઓગસ્ટ	સપ્ટે.	ઓક્ટો.	નવે.	ડિસે.
તડકો હોય એવા સરેરાશ કલાક	$1\frac{1}{2}$	3	$3\frac{1}{2}$	6	$5\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	5	$4\frac{1}{2}$	4	3	$1\frac{3}{4}$

તમે અલગ લંબ આલેખ દોરી નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો.

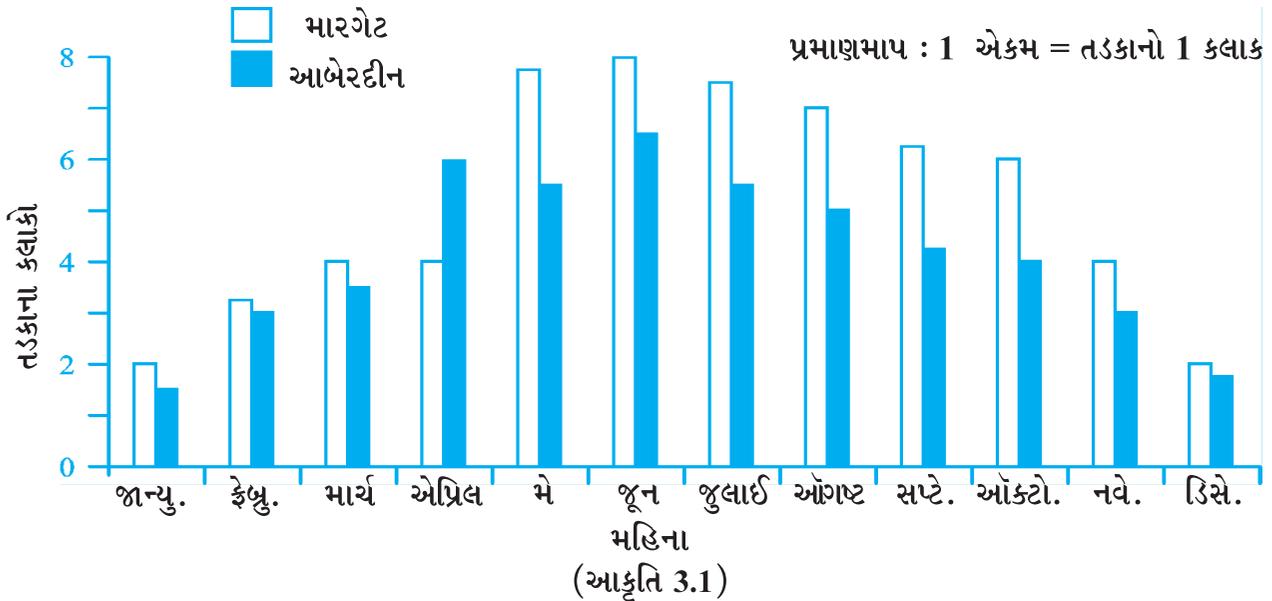
- કયા મહિનામાં બંને શહેરમાં મહત્તમ તડકો (sunlight) છે ? અથવા
- કયા મહિનામાં બંને શહેરમાં સૌથી ઓછો તડકો છે ?

તેમ છતાં ચોક્કસ મહિનામાં કયા શહેરમાં તડકાના વધુ કલાક છે તે જાણવા માટે બંને શહેરના સરેરાશ કલાકોની સરખામણી કરવી જોઈશે. આ માટે આપણે તેના માટે એવા આલેખો દોરતાં શીખીશું જેને દ્વિ-લંબ આલેખ કહીશું, જેમાં બે શહેરોની માહિતી લંબ આલેખો વડે પાસ પાસે આપવામાં આવેલ છે.

આકૃતિ 3.1 પરનો લંબ આલેખ બંને શહેરોનો સરાસરી તડકો દર્શાવે છે.

દરેક મહિના માટે આપણી પાસે બે લંબ આલેખ છે. જેની ઊંચાઈઓ દરેક શહેર માટે સરાસરી તડકો દર્શાવે છે. આ પરથી આપણે કહી શકીએ કે એપ્રિલ સિવાયના દરેક મહિનામાં મારગેટમાં આબેરદીનની અપેક્ષાએ વધુ તડકો રહે છે.

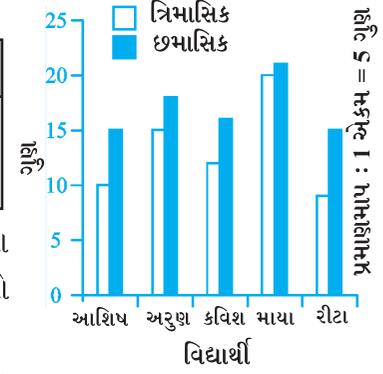
આ પ્રકારના એક સાથે દ્વિ-લંબ આલેખ તમે તમારા વિસ્તાર કે શહેર માટે પણ બનાવી શકો.

ચાલો, આપણને સંબંધિત બીજું એક ઉદાહરણ જોઈએ.

ઉદાહરણ 10 ગણિતના શિક્ષિકા એ જાણવા માગે છે કે ત્રિમાસિક પરીક્ષા પછી અપનાવવામાં આવેલી શિક્ષણની નવી પદ્ધતિ અસરકારક હતી કે નહિ. તેમણે નબળા વિદ્યાર્થીઓના ત્રિમાસિક (quarterly) કસોટીના (25માંથી) અને છ માસિક (half yearly) કસોટીના (25માંથી) ગુણ લીધા.

વિદ્યાર્થી	આશિષ	અરુણ	કવિશ	માયા	રીટા
ત્રિમાસિક	10	15	12	20	9
છમાસિક	15	18	16	21	15

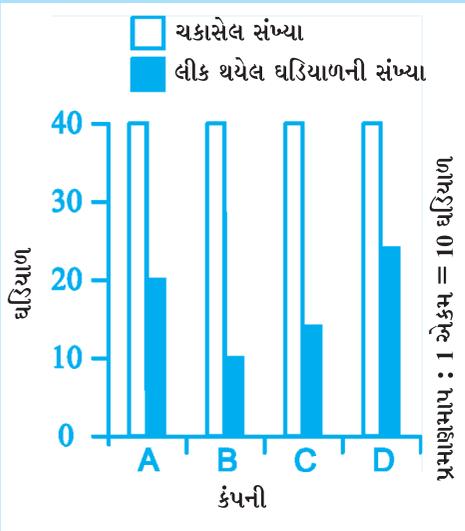

ઉકેલ તેણે પાસપાસે બે લંબવાળો આલેખ દોર્યો અને શોધી કાઢ્યું કે મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓના ગુણમાં સુધારો થયેલ છે. શિક્ષિકાએ નક્કી કર્યું કે આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ તે હંમેશાં ચાલુ રાખશે.

તમે એવી કેટલીક પરિસ્થિતિ વિચારી શકશો કે જેમાં દ્વિ-લંબ આલેખનો ઉપયોગ થતો હોય ?

પ્રયત્ન કરો

- (1) આપવામાં આવેલ લંબ આલેખ (આકૃતિ 3.2) જુદી જુદી કંપનીઓ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ પાણી અવરોધક (resistant) ઘડિયાળની તપાસ માટે કરવામાં આવેલા એક સર્વેક્ષણ (survey)નો છે. તેમાંની દરેક કંપનીનો દાવો હતો કે તેમની ઘડિયાળ પાણી અવરોધક છે.

આકૃતિ 3.2

- તપાસ કર્યા પછી મેળવેલ આ પરિણામ છે.
- (a) શું તમે દરેક કંપની માટે લીક (leak) થતી હોય તેવી ઘડિયાળ અને કુલ ઘડિયાળની સંખ્યાને અપૂર્ણાંક સ્વરૂપમાં દર્શાવી શકશો ?
- (b) આ પરથી તમે કહી શકશો કે કઈ કંપનીની ઘડિયાળ વધુ સારી છે ?
2. નીચે 1995, 1996, 1997 અને 1998 માં વેચાયેલ અંગ્રેજી અને હિન્દી વિષયની ચોપડીઓની સંખ્યા દર્શાવેલ છે :

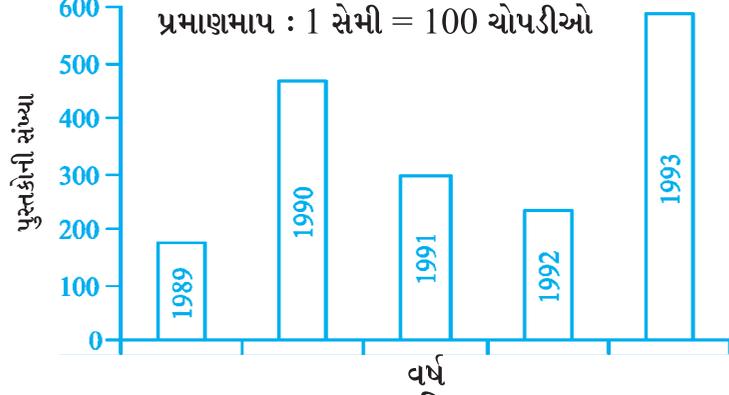
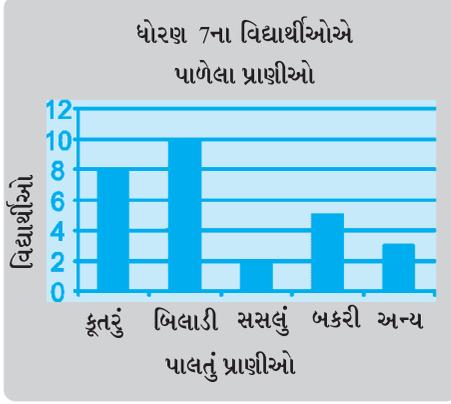
વર્ષ	1995	1996	1997	1998
અંગ્રેજી	350	400	450	620
હિન્દી	500	525	600	650

દ્વિ-લંબ આલેખ દોરી નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો.

- (a) કયા વર્ષમાં બંને ભાષાનાં પુસ્તકોના વેચાણ વચ્ચેનો તફાવત સૌથી ઓછો હતો ?
- (b) શું તમે કહી શકશો કે અંગ્રેજી વિષયના પુસ્તકની માંગ ઝડપથી વધી છે ? કારણ આપો.

સ્વાધ્યાય 3.3

- લંબ આલેખ (આકૃતિ 3.3) નો ઉપયોગ કરી નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો.
 - કયું પાલતું (pet animal) પ્રાણી સૌથી વધુ લોકપ્રિય (popular) છે ?
 - કેટલા વિદ્યાર્થીઓનું પાલતું પ્રાણી કૂતરો છે ?

આકૃતિ 3.4

- આકૃતિ 3.4માં આપેલ લંબ આલેખનો અભ્યાસ કરો કે જે પુસ્તક ભંડાર (book store)માં સતત પાંચ વર્ષ દરમિયાન વેચાયેલ પુસ્તકોની સંખ્યા દર્શાવે છે. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો.
 - 1989, 1990 અને 1992 ના દરેક વર્ષમાં કેટલાં પુસ્તકોનું વેચાણ થયું હશે ?
 - કયા વર્ષમાં 475 પુસ્તકો વેચવામાં આવ્યાં ? કયા વર્ષમાં 225 પુસ્તકો વેચવામાં આવ્યાં ?
 - કયા વર્ષમાં 250 કરતાં ઓછાં પુસ્તકો વેચવામાં આવ્યાં ?
 - 1989માં વેચાયેલ પુસ્તકોની સંખ્યાનો અંદાજ કેવી રીતે કાઢી શકાય તે સમજાવી શકશો ?
- જુદા જુદા 6 ધોરણના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા નીચે દર્શાવેલ છે. આ માહિતીને લંબ આલેખ સ્વરૂપે દર્શાવો.

ધોરણ	પાંચમું	છઠ્ઠું	સાતમું	આઠમું	નવમું	દસમું
વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા	135	120	95	100	90	80

- તમે પ્રમાણમાપ કેવી રીતે પસંદ કરશો ?
 - નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો.
 - કયા ધોરણમાં સૌથી વધુ વિદ્યાર્થીઓ છે ? અને સૌથી ઓછા ?
 - ધોરણ ૯ અને ધોરણ આઠના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યાનો ગુણોત્તર શોધો.
- વિદ્યાર્થીના પ્રથમ સત્ર (first term) અને બીજા સત્ર (second term)ના પરિણામ આપેલ છે. યોગ્ય પ્રમાણમાપ લઈ દ્વિ-લંબ આલેખ દોરો અને નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો.

વિષય	અંગ્રેજી	હિન્દી	ગણિત	વિજ્ઞાન	સામાજિક વિજ્ઞાન
પ્રથમ સત્ર (100 ગુણમાંથી)	67	72	88	81	73
બીજું સત્ર (100 ગુણમાંથી)	70	65	95	85	75

- (i) વિદ્યાર્થીએ કયા વિષયના દેખાવમાં સૌથી વધુ સુધારો કર્યો ?
 (ii) કયા વિષયમાં સુધારો સૌથી ઓછો છે ?
 (iii) શું કોઈ વિષયમાં દેખાવ નીચે ગયો છે ?

5. એક વસાહત (colony)નો સર્વે કરતાં નીચે પ્રમાણેની માહિતી એકઠી થઈ :

મનગમતી રમત	ક્રિકેટ	બાસ્કેટ બોલ	સ્વીમીંગ	હોકી	એથલેટિક્સ
જોનાર	1240	470	510	430	250
ભાગ લેનાર	620	320	320	250	105

- (i) યોગ્ય પ્રમાણમાપ લઈ દ્વિ-લંબ આલેખ દોરો.
 લંબ આલેખ પરથી તમે શું અનુમાન કરશો ?
 (ii) કઈ રમત સૌથી વધુ પ્રચલિત (popular) છે ?
 (iii) રમત જોવી અને ભાગ લેવો બે માંથી શું વધુ પસંદ (prefer) છે ?

આપણે શું ચર્ચા કરી ?

- સરાસરી એક એવી સંખ્યા છે કે જે એકઠાં કરેલાં અવલોકનોના સમૂહ અથવા માહિતીની મધ્યવર્તી સ્થિતિ રજૂ કરે છે.
- અંકગણિતીય સરાસરી એ માહિતીની કિંમતોનું એક પ્રતિનિધિ મૂલ્ય છે.
- બહુલક એ મધ્યવર્તી સ્થિતિનું બીજું સ્વરૂપ અથવા પ્રતિનિધિ કિંમત છે. બહુલક એ અવલોકનોના એક સમૂહમાંનું એક એવું અવલોકન છે જે સૌથી વધુ વખત આવે છે.
- મધ્યસ્થ એ પણ એક પ્રતિનિધિ માપ છે. તે એવું માપ છે કે જે મધ્યમાં આવેલું છે. અડધા અવલોકનો તેની ઉપર અને અડધા અવલોકનો તેની નીચે આવેલાં છે.
- લંબ આલેખ એ માહિતીની એક રજૂઆત છે જેનું નિરૂપણ સરખી પહોળાઈના લંબોનો ઉપયોગ કરી કરવામાં આવે છે.
- દ્વિ-લંબ આલેખ આપણને એક જ આલેખમાં બે માહિતીની સરખામણી કરવામાં ઉપયોગી છે.

